

Met deze conclusie onderstreept Van Dijk de in de inleiding aangehaalde oude stelling van getuige-deskundige J. van Baal, die de koloniale staat vergeleek met een onderneming waarin de continuïteit van het bedrijf en niet de belangen van de aandeelhouders centraal staan. Het is een van de weinige keren dat Van Dijk expliciet refereert aan historische theorievorming. Dat is jammer, want nu moet de lezer zelf de ingrediënten binnen het historisch debat plaatsen. Zo kan bijvoorbeeld de discussie over de inheemse militie ook gelezen worden als een lakmoesproef voor de koloniale staatsvorming. Maar vooral ook omdat Van Dijk zijn beginvragen naar de effecten van de Eerste Wereldoorlog op het politiek en economisch leven gaandeweg niet verder uitwerkt, krijgt zijn studie een wat caleidoscopisch karakter en is de samenhang binnen en tussen de politieke en economische onderdelen niet altijd even duidelijk. De jacht op de Duitse lichte kruiser *Emden* en het verval van de batikindustrie hebben geen vanzelfsprekende relatie. Daar staat tegenover dat Van Dijk een vracht aan nieuw materiaal toegankelijk heeft gemaakt en diverse onderwerpen uitputtend bespreekt. Daarom is deze studie ook een waardevol fundament voor verder onderzoek naar Nederlands koloniale rijk in de Eerste Wereldoorlog.

Petra Groen, Universiteit Leiden/Nederlands Instituut voor Militaire Historie

Bleich, A., *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en doordouwer* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008, Amsterdam: Balans, 2008, 544 blz., ISBN 978 90 5018 818 0).

‘Ik word later minister-president’, vertrouwde het 12-jarig schooljongetje Joop den Uyl zijn jongste zusje Map toe. Toen hij in de loop van 1943 een relatie aanknoopte met Liesbeth van Vessem, met wie hij in augustus 1944 zou trouwen, vroeg hij haar, of zij het bezwaarlijk vond als hij later minister-president zou worden. De eerste bekentenis kan nog worden afgedaan als jeugdige grootspraak, de vraag aan Liesbeth getuigt van een intens gevoelde roeping. Van het harde verzetswerk hield hij zich verre, want dat vond hij te gevaarlijk. ‘Ik ben voor na de oorlog,’ luidde zijn rechtvaardiging.

Al zat het besef dat samenleving en politiek ertoe deden er al vroeg in, in zijn jongelingsjaren was Den Uyl toch eerder een tobvende twijfelaar, nog stevig verankerd in de gereformeerde cultuur waar worstelen met de Waarheid een vormend adagium was. Aan deze jonge Den Uyl kent Anet Bleich een vitalistisch-romantische levenshouding toe: een hartstochtelijke dromer die inspiratie put uit poëzie en literatuur en hunkert naar een intens en groots leven, maar door zijn getob en getwijfel daaraan nog weinig concrete richting weet te geven. De bezettingstijd was er voor nodig om daarin ingrijpend verandering te brengen. In een mum van tijd ontwikkelde Den Uyl zich van een sociaal voelende rechtse christen tot sociaal-democraat. Tijdens zijn in 1936 aangevangen studie economie aan de Universiteit van Amsterdam waren zijn geloofs zekerheden al onder druk komen te staan, maar het was de ook

persoonlijk beleefde onmacht van de kerk om de Joden te redden die hem definitief losmaakte van het gereformeerde geloof. De brute overval van de Duitsers en wat daarop volgde scherpten bij hem een democratie-opvatting, waarin hij aan de massa, die hij voordien met de nodige minachting had benaderd, een actieve rol toekende om de democratie krachtig en levendig te houden. Het dragen van verantwoordelijkheid en het nemen van beslissingen mochten niet langer exclusief toevallen aan een smalle bovenlaag. Het hooghouden van de menselijke waardigheid en het opkomen voor de rechten van de massa waren de primaire taken van de politiek. Dat hij zelf daaraan zijn aandeel moest leveren, stond voor hem vast. Dat zijn doel alleen via de sociaal-democratie viel te bereiken, kwam toen ook vast te staan. Zijn politieke carrière na de oorlog in en via de Partij van de Arbeid was een logisch gevolg van deze gerijpte inzichten.

De kracht van deze prettig leesbare biografie ligt in de beschrijving en analyse van de denker Den Uyl, wat hij in de eerste veertig jaren van zijn leven toch vooral was. Daarbij besteedt Bleich veel aandacht aan de persoon van Den Uyl en diens karaktervorming, die zij met behulp van een trefzeker vocabulair raak weet te schetsen: cerebraal, erudiet, met het hoofd in de wolken, verlegen, eindeloos filosoferend en tobkend, wikkend en wegend. Dat is de dromer uit de ondertitel. De doordouwer Den Uyl komt pas vanaf 1962 in beeld, als hij wethouder in Amsterdam wordt. Vanaf dan ligt het accent in de biografie op het publieke leven, waarin Den Uyl als volksvertegenwoordiger en bestuurder volop de gelegenheid krijgt aan zijn weloverwogen opvattingen handen en voeten te geven. Het overgrote deel van de biografie gaat over dit leven, al laat Bleich de kans niet liggen om hier het persoonlijke met het publieke te verbinden; gezin en Liesbeth – even temperamentvol en ambitieus als haar man, wat vaak tot ongemakkelijke situaties heeft geleid – hebben op de nodige momenten een belangrijke invloed gehad op de politicus Den Uyl, zo toont de biografie aan.

Bleich heeft de pech dat er over de publieke Den Uyl intussen al heel wat is afgeschreven, zodat zij over deze Den Uyl weinig nieuwsfeiten en nieuwe inzichten kan aanreiken, althans wat de Haagse politiek betreft. Met name de carrière na 1967, toen Den Uyl voor het eerst lijsttrekker van de PvdA werd, vervolgens fractieleider in de Tweede Kamer, daarna in 1973 minister-president, in 1977 weer fractieleider, in 1981 vice-premier en een jaar later opnieuw fractieleider, is meer dan eens voorwerp geweest van gedegen onderzoek. Ook Bleichs onderzoek is degelijk te noemen. Zij heeft onder meer de moeite genomen om de meeste hoofdrolspelers uit Den Uyls omgeving nog eens te interviewen. Uit deze interviews citeert zij rijkelijk, wat veel passages oplevert waarvan de lezer alleen maar kan smullen. Maar dat alles heeft geen aanknopingspunten opgeleverd voor een fundamentele retouchering van het beeld dat Den Uyls bevlogenheid smoorde in de harde praktijk van de alledaagse politiek, dat die bevlogenheid hem verre hield van de lenigheid om met politieke tegenstanders zo handig om te gaan dat weerstanden tegen zijn politieke doelen konden worden overwonnen, en dat de geringe politieke oogst van zijn publieke leven aldus mede te wijten is aan zijn manier van politiek bedrijven.

Hoe volledig dient een biografie te zijn? Het is een vraag waarmee iedere biograaf worstelt. Mij dunkt dat Bleich een buitengewoon geslaagde poging heeft gedaan om Den Uyl als denker te ontrafelen. Maar is er door haar genoegzaam gebeiteld aan het beeld van de doener die, zodra de gelegenheid zich aandient, tracht zoveel mogelijk van zijn dromen te verwezenlijken? Ja, wat betreft de bestuurder Den Uyl (wethouder, minister, minister-president). Nee, wat betreft de volksvertegenwoordiger Den Uyl. Het valt op dat Bleich aan deze Den Uyl is voorbijgegaan. Tussen 1953 en 1962 was hij lid van de Amsterdamse gemeenteraad, vanaf 1955 zelfs voorzitter van de PvdA-fractie; 1956-1962, 1967-1973, 1977-1981 en 1982-1987 maakte hij deel uit van de Tweede Kamer, waar hij vanaf 1967 steeds de fractie van de PvdA aanvoerde. Nergens motiveert Bleich haar keuze om deze kant van Den Uyl onbesproken te laten. Als Den Uyl in februari 1957 zijn *maidenspeech* in de Tweede Kamer houdt, schrijft Bleich daarover: 'De details van het debat kunnen we de lezer besparen'. Nee, zou ik zeggen, want dat debat ging over de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, een centraal thema in de politiek van toen waarover de denker Den Uyl uitgesproken opvattingen had. De democratisering van het bedrijfsleven stond toen al hoog in zijn vaandel. Niet voor niets maakte Den Uyl in het begin van de jaren zestig deel uit van de door Bleich niet genoemde Staatscommissie Ondernemingsrecht, waarin hij zich sterk maakte voor de introductie van een werknemerscommissaris.

Een ander voorbeeld. In 1967 leed de PvdA de grootste verkiezingsnederlaag uit haar geschiedenis tot dan toe. Onder normale omstandigheden zou dat het einde van de politieke carrière van de lijsttrekker hebben betekend. Door diep in te gaan op de verwickelingen binnen de PvdA, waar Nieuw Links zich aan het roeren was, verklaart Bleich waarom dat lot Den Uyl toen bespaard is gebleven. Den Uyl herkende zich in veel van de opvattingen van Nieuw Links en was er daardoor geknipt voor om een brug te slaan tussen de gevestigde, ideologisch gematigde generatie en de radicaal hervormingsgezinde generatie. In zijn doen en laten werd hij de personificatie van de polarisatie, die Nieuw Links als politiek stijlmiddel inbracht. Maar hoe dat in de praktijk precies uitpakte, laat Bleich onbesproken, terwijl de felle wijze van oppositievoeren in de Tweede Kamer bijvoorbeeld ten tijde van de kabinetten-De Jong en -Biesheuvel (1967-1973) zich als illustratie als het ware aan de biograaf opdringt.

Er zijn natuurlijk heel wat meer voorbeelden te geven, op grond waarvan het oordeel gerechtvaardigd is dat Bleich door aan de volksvertegenwoordiger Den Uyl voorbij te gaan een lacune in de biografie heeft geschapen. Ook het internationale werk van Den Uyl komt er bij haar bekaaid af. Kortom: de biografie bevredigt in alle opzichten in het eerste gedeelte waarin de dromer Den Uyl centraal staat, maar doet dat minder wat betreft de doordouwer Den Uyl. Het is dus uitzien naar de hele Den Uyl.

J. Bosmans, Cuijk

Biltereyst, D., Meers, Ph. (eds.), *De verlichte stad. Een geschiedenis van bioscopen, filmvertoningen en filmcultuur in Vlaanderen* (Leuven: Lannoo-Campus, 2007, 294 blz., €29,95, ISBN 978 90 209 7331 0).

Tot een jaar of vijftientig geleden bestond de filmgeschiedenis – enkele publicaties uitgezonderd – uit studies waarin makers (bijvoorbeeld Alfred Hitchcock), individuele films ('Citizen Kane'), stromingen (neorealisme) of landen (Poolse cinema) centraal stonden. Doel was het zoeken naar verklaringen waarom bepaalde makers of bepaalde films zo goed waren. In de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam daar verandering in. De komst van de video maakte het veel makkelijker om films te analyseren. Zonder video – en tegenwoordig DVD – hadden filmstudies aan de universiteiten niet zo'n enorme vlucht kunnen nemen. Verder kenmerkte de 'nieuwe filmgeschiedenis' zich door een andere focus. Ze was multi-disciplinair van aanpak en maakte gebruik van een breed scala aan bronnen waar de vorige generaties filmhistorici geen weet van hadden (bijvoorbeeld archieven van de Kamers van Koophandel) of waar ze hun neus voor ophaalden (de vakpers). Typerend was dat de vroege cinema volop in de belangstelling kwam te staan, die eerder als 'primitief' was beoordeeld en hoogstens als een opmaat naar de 'echte cinema' van de jaren twintig was afgedaan.

Onder de 'nieuwe filmhistorici' was er ook grote belangstelling voor historische kijkervaringen. Wat vonden bioscoopbezoekers van hun avondje-uit? Wat dachten ze van bepaalde films? Gingen ze en masse naar films als 'Gone with the Wind', terwijl ze wegbleven bij de films die de filmhistorici als 'meesterwerken' hadden bestempeld? Weliswaar hadden semiotici in de jaren zeventig zich al gebogen over de vraag hoe kijkers films ervaren, maar zij werkten louter met theoretische modellen waarbij films als tekstuele constructies centraal stonden. Wat de 'echte toeschouwers' ervan vonden, telde niet. Met hun boek *Film History. Theory and Practice* (1985) gaven de Amerikaanse filmhistorici Robert C. Allen en Douglas Gomery een belangrijke impuls voor verder onderzoek naar historische kijkervaringen. In hun voetspoor is er onderzoek verricht naar de filmbeleving onder zwarten in de Verenigde Staten, onder de bewoners van jaren dertig nieuwbouwwijken in Britse steden en onder plattelandsbewoners.

Hoewel de Lage Landen in de personen van Karel Dibbets, Frank van der Maden en Guido Convents pioniers kennen die zich al jaren bezighouden met historische kijkervaringen, is het besef dat dit type onderzoek een plek verdient op de academische onderzoeksagenda (met alle financiële en andere consequenties vandien) pas de laatste jaren doorgedrongen. Sinds 2002 loopt aan de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam het door NWO gefinancierde onderzoeksprogramma 'Cinema, Modern Life and Cultural Identity, 1896-1940', dat tot doel heeft een verklaring te vinden voor de moeizame integratie van het medium film in de Nederlandse samenleving. In België is sinds 2005 'De Verlichte Stad', een door FWO-Vlaanderen gefinancierd onderzoeksproject gaande over de geschiedenis van bioscopen en filmbeleving in Vlaanderen en Brussel. In de verzamelbundel *De verlichte stad* zijn de eerste resultaten van dit onderzoeksproject gepubliceerd.